

STAREJŠA ŽELEZNA DOBA

800–300 let pr. n. št.

dr. Neva Trampuž Orel, kustosinja za prazgodovino

Vir: *Tomaž Nabergoj (ur.): Stopinje v preteklost. Zakladi iz zbirk Narodnega muzeja Slovenije, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2006.*

Pridobivanje železa se je razvilo razmeroma pozno zaradi **tehnološko zelo zahtevnega postopka** pri predelavi rude v uporabno kovino. Do odkritja taljenja železa je prišlo le v metalurško razvitih središčih, od koder se je postopek širil na nova območja. Prvo staljeno železo so pridobivali v Anatoliji konec 3. tisočletja pr. n. št.

Uporaba železa se je razširila v Evropo prek Grčije šele v 11. stoletju. Železarjenje se je širilo proti Vzhodnim Alpam domnevno v dveh smereh: ob Vardarju in Donavi navzgor in prek Italskega polotoka. **Slovenija je zaradi ugodne zemljepisne lege** med severnim Jadranom in rudonosnimi Vzhodnimi Alpami **spoznala železo zgodaj**. Kot je bilo omenjeno, so prazgodovinske skupnosti na zahodu prve prišle v stik s sredozemskimi rudosledci in trgovci na njihovih poteh v notranjost alpskih dolin. Na to opozarjajo železni nožki in bronaste sponke, značilni za sredozemsko območje, ki so bili najdeni v grobovih prebivalcev **Brežca pri Divači in Tolmina iz 11. in 10. stoletja**. V 9. in 8. stoletju so se pojavili železni predmeti v vzhodnih predelih (Ruše, Ormož) in zatem tudi v osrednji Sloveniji (Ljubljana, Mokronog, Podzemelj). **V 7. stoletju** pa sta bila orožje in orodje iz nove kovine že tako razširjena, da lahko **sklepamo o lastni železarski proizvodnji in tehnološkem stanju, primerljivim z etruščansko Italijo**.

V naslednjih štirih stoletjih (med 700 in 300 leti pr. n. št.) je ploden spoj gospodarskih in kulturnih povezav z višjimi kulturami Etrurije in Grčije **privedel družbeno in duhovno strukturo domačega prebivalstva** na stopnjo podedželske kulture. Povečala se je poselitev, na Dolenjskem so se ob starih naseljih na gričih pojavila nova – **gradišča**, utrjena z mogočnimi kamnitimi obzidji. Med najpomembnejšimi so bila **Stična, Vače, Magdalenska gora, Novo mesto**. Prvič se je oblikoval **vodilni družbeni sloj**, ki so mu pripadali veljaki z ženami in otroki. **Imen skupnosti, ki so tedaj živele na Slovenskem, žal ne poznamo**. Za vse uporabljamo izraz »halštatsko« prebivalstvo (zaradi halštatske kulture po najdišču Hallstatt v Avstriji, ki ji je pripadalo tudi slovensko ozemlje). Po noši in načinu pokopavanja jih je mogoče ločiti v več skupin, med katerimi imata vsaj dve tudi narodnostni značaj. Ena je bila **svetolucijska skupnost**; njeni pripadniki so živeli v naseljih ob Soči, Idrijci, Bači in ob zgornjem toku Nadiže. Gospodarsko središče je bilo na Mostu na Soči (nekoč Sv. Lucija), kjer je stala naselbina, načrtno zasnovana že v 8. stoletju pr. n. št. Prebivalci so umrle sežigali, njihovo pogrebno obredje in deli noše pa kažejo na sorodstvo s severnoitalskimi Veneti. Druga je bila **dolenjska skupnost**. Obe sta v 6. stoletju pr. n. št. obvladovali glavni rudarsko-železarski območji: Bohinj s Triglavskim pogorjem, ki je bil rudarska izpostava svetolucijske skupine, ter Dolenjsko z

Zasavjem, Belo Krajino in Notranjsko. Številne postojanke na teh območjih so bile skoraj praviloma tudi železarska središča.

Pripadniki dolenske skupnosti so bili organizirani v družine in rodove. Vodili so jih rodovni veljaki (princepsi ali »knezi«), ki so se oblikovali iz bojevnškega stanu. Po smrti so bili pokopani skupaj s pripadniki svoje skupnosti v družinskih pokopališčih – gomilah. Njihova družbena in politična moč je temeljila na nadzoru, ki so ga imeli nad pridobivanjem železa in nad trgovanjem. Razen v trgovini z železom so sodelovali tudi v posredniški trgovini z drugimi dobrinami, ki so jo utrjevali s prestižnimi darili in ženitnimi zvezami. Kot edini člani skupnosti so posedovali čelado in oklep, nekateri tudi konja in lok, podobno drugim so bili oboroženi tudi z dvema sulicama in sekiro. Njihov način bojevanja je bil blizu staremu homerskemu svetu: boji posameznikov, tudi dvoboji z mlajšimi tekmeči, izzivalci za prevzem vodilnega položaja v skupnosti.

Iz grobov sta razvidna tudi dva skrajna družbena položaja žensk visokega sloja: življenjska sopotnica veljaka ali pa predstavnica kulturnega obredja. V prvem primeru je imela statusne privilegije v materialnem smislu, predvsem bogat nakit iz brona, zlata, jantarja in stekla. Žensko tega položaja je lahko zadela celo vloga spremljevalke moža v onstranstvu: ob moževi smrti je bila žrtvovana tudi ona. Nasprotno pa obstajajo tudi dokazi o samostojnejši vlogi nekaterih žensk. To so bile svečenice, ki so opravljale dolžnosti v obrednem življenju svoje skupnosti. O njih pričajo ženski grobovi s šamanskimi atributi (»žvenkljače«), bobnastimi obeski, antropomorfni obeski z žensko figuro, predilnimi vijčki in tkalskimi utežmi, ki so pogosto okrašene. Zadnje med naštetimi predmeti je mogoče najti v prizorih na grških keramičnih posodah, na katerih so upodobljene boginje pri tkanju človekove življenjske niti. Od tod misel, da so imele tudi lastnice tkalskih pridatkov v dolenskih grobovih posebno posredovalno vlogo med posvetnim in svetim ter bile odgovorne za usodo vsakega posameznika in celotne skupnosti v halštatski družbi.

O življenjskih navadah dolenskih veljakov in njihovega spremstva ni mogoče z gotovostjo sklepati. Verjetno so bile podobne tistim, ki so bile v preteklosti lastne višjemu sloju, to je jahanje, lov, vožnje z vozovi, druženje na gostijah, dvoboji, udeleževanje verskega obredja. Delno bi jih lahko prepoznali v prizorih iz **situlske umetnosti**, v katerih se prvič v prazgodovinskem svetu na obrobju severnega Jadrana pojavijo podobe ljudi in živali, iztolčene v bronasti pločevini. Med izdelki so najznamenitejša bronasta vedra (situle), po katerih je bilo takšno umetniško ustvarjanje tudi poimenovano. Situle so uporabljali za shranjevanje pijač, njihova uporaba v ta namen je bila večkrat upodobljena na primerkih teh posod. Situlska umetnost se je pojavila na območju vzhodnega dela Padske nižine, v alpskih dolinah Poadižja in severne Tirolske ter v Posočju in na Dolenjskem med 7. in 4. stoletjem pr. n. št. Na njen nastanek so vplivale sredozemske kulture, iz katerih sta povzeta motivika in stil upodabljanja. Med pogoste predmete, okrašene v tem stilu, sodijo tudi pasne sponi, nožnice bodal in nekateri deli nakita (uhani).

Prizori, v katerih nastopajo možje in žene visokega položaja in različne veljave pri določenih opravilih, ki jih spremljajo simboli življenja in smrti, se zdaj pojasnjujejo s kulturnim, predvsem grobnim obredjem. Razlage

prizorov se opirajo na primerjave z grško mitologijo in grobnimi rituali, ki so prikazani na poslikanih grških vazah in opisani v Homerjevih epih. Pripoved na situlah je torej mogoče razumeti kot slavljenje dejanj in dogodkov, ki se jih je umrla heroj kot rodovni prvak udeleževal v času življenja. V grobovih dolenskih veljakov so situle zelo pogost primatek. Med najbolj znanimi so poleg figuralne situle z Vač tudi situle z Magdalenske gore, Novega mesta in Valične vasi. Analize pokopov dolenskih veljakov kažejo, da prazgodovinski prebivalci niso prevzeli iz grškega in etruščanskega sveta le zunanje oblike situlske pripovedi, ampak tudi dejansko mitologijo. Če pa si dovolimo odmisлити spremljajočo grobno simboliko, zagledamo v prizorih tudi družabno življenje tedanje elite, ki je potekalo v druženju ob pijači in jedači, v športnih in glasbenih tekmovanjih, na lovu. Na to spominja ekspresiven prizor lova na pasni sponi iz Zagorja (iz okrog 500 pr. n. št.), na kateri je upodobljen veljak na konju, ki je s kopjem prebodel vrat bežeči košuti, njegov pes pa se je zagrizel v jelenov zadek.

Situlska umetnost, z njo pa tudi halštatska kultura je prenehala ob prihodu Keltov v naše kraje. Tedaj so bila porušena obzidja dolenskih gradišč, opuščeno je bilo pokopavanje v gomilah, halštatski knezi s svojimi oboroženci so bili premagani v bojih s prišleki.

Uporabljena literatura

- CRADDOCK, P. T. 1999, Paradigms of metallurgical innovation in prehistoric Europe. – V: A. Hauptmann, E. Pernicka, T. Rehren in Ü. Yalçın (ur.), *The Beginnings of Metallurgy. Proceedings of the International Conference »The Beginnings of Metallurgy«, Bochum 1995*, Montanistische Zeitschrift, Der Anschnitt 9, Bochum, 175–192.
- GABROVEC, S. 1999, 50 let arheologije starejše železne dobe v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 50, Ljubljana, 145–188.
- TERŽAN, B. 1985, Poskus rekonstrukcije halštatske družbene strukture v dolenskem kulturnem krogu. – *Arheološki vestnik* 36, Ljubljana, 77–105.
- TERŽAN, B. 1994, Überlegungen zum sozialen Status des Handwerkers in der frühen Eisenzeit Südosteuropas. – V: C. Dobiat (ur.), *Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag*. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 16. Marburg, 659–669.
- TERŽAN, B. 1995, Handel und soziale Oberschichten im früheisenzeitlichen Südosteuropa. – V: B. Hänsel (ur.), *Handel, Tausch und Verkehr im Bronze- und früheisenzeitlichen Südosteuropa*, Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 11. Berlin, München, 81–159.
- TERŽAN, B. 1996, Weben und Zeitmessen im südostalpinen und westpannonischen Gebiet. – V: E. Jerem in A. Lippert (ur.), *Die Osthallstattkultur*. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron, 10.–14. Mai 1994, *Archaeolingua* 7, Budapest, 507–536.
- TERŽAN, B. 1997, Heros der Hallstattzeit : Beobachtungen zum Status an Gräbern um das Caput Adriae. – V: *Xronos. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa*. Festschrift für Bernhard Hänsel, Espelkamp, 653–669.
- TERŽAN, B. 2002, Kronološki oris. – V: D. Svoljšak in A. Pogačnik, *Tolmin, prazgodovinsko grobišče II, Razprave*, Katalogi in monografije 35, Ljubljana, 85–101.
- TRAMPUŽ OREL, N. 2001, Železarstvo, Arheologija. – V: *Enciklopedija Slovenije*, zv. 15, Ljubljana, 298–299.
- TURK, P. 2005, *Podobe življenja in mita (katalog razstave)*, Ljubljana.

SITULA Z VAČ

Situla je prazgodovinska obredna posoda v obliki vedra. Situle so uporabljali za shranjevanje pijač, njihova uporaba v ta namen je bila večkrat upodobljena na primerkih teh posod.

Situla z Vač pri Litiji zavzema posebno mesto med najbolj znanimi izdelki t.im. **situlske umetnosti**, značilne za širše obrobje Severnega Jadrana v starejši železni dobi. Posoda je okrašena s tremi pasovi – frizi, ki so zapolnjeni s človeškimi in živalskimi figurami. Glavno dogajanje je predstavljeno na srednjem frizu, kjer v posameznih prizorih nastopajo možje različnih družbenih položajev, ki so razvidni iz razlik v njihovih oblačilih, pokrivalih in pridakih. Po položaju najvišji je mož s frigijsko čepico na glavi in v neokrašenem oblačilu, ki edini sedi na prestolu, z dvoglavim žezlom v roki kot s simbolom vladarske oblasti. Prizori se razlagajo kot pripoved, znana tudi iz sredozemskih visokih kultur, o pomembnih vladarjevih dejanjih in dogodkih iz časa njegovega življenja. Ker figure spremljajo tudi ptice roparice, ki skupaj s korakajočimi živalmi simbolizirajo pot v smrt, je celotno pripoved na vaški situli mogoče razumeti kot slavljenje domačega rodovnega prvaka, katerega vladanje je zaključila smrt.

Zaradi kvalitetne zasnove in izdelave prizorov sodi situla z Vač med najboljše izdelke, ki so nastali zunaj delavnic Bologne in Est. Za nas je posebej pomembno dejstvo, da jo je večči rokodelc izdelal v tukajšnjem okolju. Nekatero posebnosti v pokrivalih, oblekah in ženskem nakitu namreč niso znane z drugih območij situlske umetnosti.

Od njenega odkritja (1882) je na ogled v osrednjem slovenskem muzeju, že desetletja pa je tudi prepoznavni znak Narodnega muzeja Slovenije.

© Narodni muzej Slovenije

Situla z Vač pri Litiji, bron, okrog l. 500 pr. n. št.